

Лекція 5

Соціальні права та свободи людини і громадянина

План:

1. Поняття, сутність та зміст соціальних прав і свобод людини та громадянина.
2. Конституційно-правові способи захисту соціальних прав і свобод. Право на об'єднання в професійні спілки. Право на страйк.
3. Конституційно-правовий зміст та структура права на соціальний захист.
4. Соціальне забезпечення громадян. Пенсійне забезпечення. Зміст пенсійної реформи в Україні.
5. Право на житло: конституційно-правова характеристика.
6. Право на достатній життєвий рівень: проблеми гарантування і забезпечення Українською державою.
7. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування: проблеми практичної реалізації.
8. Конституційно-правові засади права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.
9. Право на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя. З питань, що стосуються довкілля (Організація Конвенція ЄЕК ООН, 1998, ратифіковано Україною 1999).

Питання для самостійного опрацювання: історія виникнення соціальних прав і свобод людини та громадянина; значення профспілок у захисті соціальних прав і свобод; міжнародний досвід у сфері пенсійного забезпечення; роль та значення державної таємниці; зміна статі як один з різновидів права на медичну допомогу.

Конспект лекції

1. Поняття, сутність та зміст соціальних прав і свобод людини та громадянина.

Значну питому вагу у системі основних конституційних прав і свобод людини і громадянина займають соціальні права і свободи, які дозволяють громадянам реалізовувати можливу поведінку або діяльність у соціальній сфері. Ця поведінка або діяльність насамперед пов'язана з можливістю людини працювати та відпочивати, захищати свої соціально-економічні права, отримувати соціальний захист, мати право на достатній життєвий рівень, отримувати належну медичну допомогу та користуватися страховою медициною тощо. Реалізація соціальних прав і свобод сприяє формуванню

соціальної держави, стабілізує суспільне життя. Водночас соціальні права і свободи, на жаль, залишаються найменш гарантованою групою конституційних прав і свобод.

Отже, соціальні права та свободи людини і громадянина - це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я.

Джерелом законних матеріальних і соціальних цінностей, як відомо, є праця, тому Конституція України в ст. 43 визначає первинним соціальним правом людини і громадянина право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку кожен вільно обирає або на яку погоджується.

Держава бере на себе обов'язок створювати умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб, а також забезпечувати безпечні і здорові умови праці та гарантувати право на своєчасну і повну заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (прожитковий мінімум).

Конституція України забороняє використовувати примусову працю; працю жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах та незаконне звільнення працівників. Суспільні відносини, пов'язані з реалізацією права на працю, детально регулюються Кодексом законів про працю та іншими нормативними актами.

Кожен, хто працює, має право на страйк (ст. 44), тобто право колективно і публічно захищати свої економічні та соціальні права у формах, що не заборонені чинним законодавством. На страйках не можуть захищатися або відстоюватися політичні права, але на практиці страйки доволі часто трансформуються в такі політичні форми безпосередньої демократії, як мітинги, походи і демонстрації.

Працівники також мають право на відпочинок (ст. 45), що передбачає надання працівникам днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановлення скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. До часу відпочинку також відносяться святкові (державні світські свята) та неробочі дні (найбільші православні свята - Паска, Трійця, Різдво Христове).

Важливим соціальним правом є право на соціальний захист (ст. 46), що передбачає можливість отримання пенсій, соціальних виплат та допомоги, що є основними джерелами існування і забезпечують прожитковий мінімум на випадок повної часткової або тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від людини обставин; старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством.

Окремі категорії державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів та інші, а також члени їх сімей мають право на соціальний захист, що визначається окремими законами України. Наприклад, Законом України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 р. та іншими законами.

Конституція України в ст. 47 закріплює право на житло, що передбачає створення державою умов, за яких кожний громадянин України матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. На жаль, в сучасних умовах це право залишається фактично негарантованим.

Важливим соціальним правом, яке є інтегруючим щодо інших соціальних прав і свобод, є право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48 Конституції України). Реалізація цього права передбачає, що будь-яка людина має реальну можливість забезпечувати себе і членів своєї сім'ї достатнім харчуванням, одягом і житлом. Інші соціальні права мають сприяти реалізації цього головного соціального права. На жаль, на сьогодні законодавство не дає роз'яснення, що можна вважати "достатнім харчуванням, одягом і житлом". Але й без цього є зрозумілим, що реалізація цього права є вельми далекою перспективою для більшості населення нашої держави.

Істотним соціальним правом є право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції). Забезпечення охорони здоров'я здійснюється за рахунок державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава зобов'язується створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування; надання безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я; розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Конституція також закріплює за державою обов'язок дбати про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечувати санітарно-епідеміологічне благополуччя та здійснювати інші заходи щодо забезпечення права на охорону здоров'я.

2. Конституційно-правові способи захисту соціальних прав і свобод. Право на об'єднання в професійні спілки. Право на страйк.

Наймасовішими серед громадських організацій були і залишаються профспілки, які до проголошення незалежності України об'єднувала Українська рада профспілок. Зараз цей орган трансформувався у Федерацію профспілок України (ФПУ).

Функції профспілок, як і інших громадських організацій, визначаються новою Конституцією України (ст. 36). Правовий статус профспілок регулюється Законом

України "Про об'єднання громадян", Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них.

Професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Професійні спілки створюються з метою представництва, здійснення та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів їх членів.

Правовий статус профспілок регулюється Конституцією України, Законом України "Про об'єднання громадян", Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них.

Закон України "Про об'єднання громадян" застосовується до профспілок, якщо інше не передбачено цим Законом.

Закони та інші нормативно-правові акти не можуть бути спрямовані на обмеження прав і гарантій діяльності профспілок, передбачених Конституцією України.

Особливості застосування закону про професійні спілки у Збройних Силах України (для військовослужбовців), органах внутрішніх справ, Службі безпеки України встановлюються відповідними законами.

Якщо міжнародними договорами, угодами, конвенціями, згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, передбачено більш високий рівень гарантій щодо забезпечення діяльності профспілок, то застосовуються норми міжнародного договору або угоди.

Діяльність профспілок будується на принципах законності та гласності. Інформація щодо їх статутних і програмних документів є загальнодоступною.

Право на об'єднання у профспілки

Громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок.

Іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть створювати профспілки, але можуть вступати до них, якщо це передбачено їх статутами.

Членами профспілок можуть бути особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності і видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, котрі забезпечують себе роботою самостійно, особи, які навчаються в навчальному закладі.

Громадяни України вільно обирають профспілку, куди бажають вступити. Підставою для цього є заява громадянина.

Ніхто не може бути примушений вступати або не вступати до профспілки.

Статутами (положеннями) може передбачатися обмеження щодо подвійного членства у профспілках.

Роботодавці не можуть обиратися до складу керівних органів профспілки, членами якої є наймані ними працівники.

Належність або неналежність до профспілок не тягне за собою будь-яких обмежень трудових, соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України та іншими законами України.

Забороняється будь-яке обмеження прав чи встановлення переваг при укладанні, зміні або припиненні трудового договору у зв'язку з належністю або неналежністю до профспілок чи певної профспілки, вступом до неї або виходом із неї.

Відповідно до ст. 44 Конституції України ті, хто працюють, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється Законом України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)". Страйк може бути розпочато, якщо примирні процедури не привели до вирішення колективного трудового спору (конфлікту) або власник чи уповноважений ним орган (представник) ухиляється від примирних процедур або не виконує угоди, досягнутої в ході вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Згідно із ст. 17 Закону страйк - це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу. Рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається загальними зборами (конференцією) найманих працівників шляхом голосування і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або делегатів конференції. Рекомендації щодо оголошення чи неоголошення галузевого або територіального страйку приймаються на галузевому або територіальному рівнях на конференції, зборах, пленумі чи іншому виборному органі представників найманих працівників та/або профспілок і надсилаються відповідним трудовим колективам чи профспілкам. Наймані працівники підприємств галузі чи адміністративно-територіальних

одиниць самостійно приймають рішення про оголошення або неоголошення страйку на своєму підприємстві. Страйк вважається галузевим чи територіальним, якщо на підприємствах, на яких оголошено страйк, кількість працюючих становить більше половини загальної кількості працюючих відповідної галузі чи території. Орган (особа), який очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган (представника) не пізніше як за 7 днів до початку страйку, а у разі прийняття рішення про страйк на безперервно діючому виробництві - за 15 днів. У разі проведення зборів, мітингів, пікетів за межами підприємства орган (особа), який очолює страйк, повинен повідомити про запланований захід місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування не пізніше ніж за 3 дні. Незаконними визнаються страйки, оголошені з вимогами про зміну конституційного ладу, державних кордонів та адміністративно-територіального устрою України, а також з вимогами, що порушують права людини; з вимогами, що не відносяться до колективних трудових спорів; з порушенням формування вимог найманих працівників, профспілок, об'єднання профспілок чи уповноважених ними органів; у випадках, коли страйк оголошений до моменту виникнення колективного трудового спору (конфлікту); з порушенням порядку вирішення колективного трудового спору трудовим арбітражем; з порушенням порядку прийняття рішення про проведення страйку. Незаконними буде визнано страйки, розпочаті з порушенням найманими працівниками, профспілкою, об'єднанням профспілок чи уповноваженими ними органами вимог Закону про керівництво страйком; якщо страйки оголошені у випадках, за яких забороняється їх проведення; які оголошені та/ або проводяться під час здійснення примирних процедур, передбачених Законом. Із заявою про визнання страйку незаконним власник або уповноважений ним орган (представник) звертається до суду. Справа щодо цієї заяви повинна бути розглянута судом, включаючи строки підготовки справи до судового розгляду, не пізніше як у 7-денний строк. На відміну від раніше чинного Закону СРСР, в Законі України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" не визначена родова підсудність справ про визнання страйків незаконними. Зі змісту ст. 23 цього Закону випливає, що ця категорія справ підсудна районним (міським) судам. У судовій практиці постало питання, хто може бути відповідачем у справах про визнання страйків незаконними. В одних випадках вимога заявляється трудовому колективу, в інших - до страйкового комітету, до профспілкового органу. Видається, що в цьому випадку відповідачем має бути страйковий комітет або інший орган, який діє від імені трудового колективу, що має страйкувати. Рішення суду про визнання страйку незаконним зобов'язує учасників страйку прийняти рішення про припинення або відміну оголошеного страйку, а працівників розпочати роботу не пізніше

наступної доби після дня вручення копії рішення суду органі (особі), що очолює страйк. Забороняється проведення страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків. Згідно із ч. 3 ст. 35 Закону України від 8 лютого 1995 р. "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" (Відомості Верховної Ради України. - 1995. - №12. - Ст. 81) персонал ядерних установ та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, не має права на страйк. Ст. 18 Закону України "Про транспорт" від 10 листопада 1994 р. (Відомості Верховної Ради України. - 1994. - №51. - Ст. 446) передбачено, що припинення роботи (страйк) на підприємствах транспорту може бути у разі невиконання адміністрацією підприємства умов тарифних угод, окрім випадків, пов'язаних з перевезенням пасажирів, обслуговування безперервно діючих виробництв, а також, коли страйк становить загрозу життю і здоров'ю людини.

Відповідно до ст. 22 Закону України "Про електроенергетику" від 16 жовтня 1997 року (Відомості Верховної Ради України. - 1998. - №1. - Ст. 1) страйки на підприємствах електроенергетики забороняються у випадках, коли вони можуть призвести до порушення сталості об'єднаної електронної системи України або теплопостачання в осінньо-зимовий період.

Забороняється проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних Сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку. У разі оголошення надзвичайного стану Верховна Рада України або Президент України можуть заборонити проведення страйків на строк, що не перевищує 1 місяця. Подальша заборона має бути схвалена спільним актом Верховної Ради України і Президента України. У разі оголошення військового стану автоматично настає заборона проведення страйків до моменту його відміни. У випадках, коли проведення страйку загрожує життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків, коли оголошений надзвичайний або військовий стан, а рекомендації Національної служби посередництва і примирення щодо вирішення колективного трудового спору (конфлікту) сторонами не враховано. Національна служба посередництва і примирення звертається із заявою про вирішення колективного трудового спору (конфлікту) відповідно до Верховного Суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського і Севастопольського міських судів. Законом передбачені гарантії для працівників під час страйку. Участь працівників у страйку, за винятком страйків, визнаних судом незаконними, не розглядається як порушення трудової дисципліни і не

може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності. За рішенням найманих працівників чи профспілки може бути створено страйковий фонд з добровільних внесків і пожертвувань. За працівниками, які не брали участі у страйку, але у зв'язку з його проведенням не мали можливості виконувати свої трудові обов'язки, зберігається заробітна плата у розмірах, не нижчих від установлених законодавством та колективним договором, укладеним на цьому підприємстві, як за час простою не з вини працівника. Організація страйку, визнаного судом незаконним, або участь у ньому є порушенням трудової дисципліни. Час страйку працівникам, які беруть у ньому участь, не оплачується і не зараховується до загального і безперервного трудового стажу. Особи, винні в порушенні законодавства про колективні трудові спори (конфлікти), а також працівники, які беруть участь у страйку, визнаному судом незаконним, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законодавством. Таку ж відповідальність несуть особи, винні у виникненні колективних трудових спорів (конфліктів) або які затримують виконання рішень примирних органів, а також рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування чи їх посадових осіб. Особи, які є організаторами страйку, визнаного судом незаконним, або які не виконують рішення про визнання страйку незаконним, а так само особи, які перешкоджають припиненню незаконного страйку, притягаються до дисциплінарної або адміністративної відповідальності згідно із законодавством. До них не застосовуються порядок і гарантії, передбачені статтями 43 і 252 КЗпП. Особи, які примушують працівників до участі у страйку або перешкоджають участі у страйку шляхом насильства чи погрозою застосування насильства, або шляхом інших незаконних дій, покарання за які передбачено законодавством, притягаються до кримінальної відповідальності. Законом також передбачено відшкодування збитків, заподіяних страйком. Ми звикли до того, що страйк - це масова відмова від роботи. У діючому законодавстві поняття страйку є тільки стосовно колективних трудових спорів (ст. 17 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)"). Керуючись конституційною нормою про те, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ч. 1 ст. 44 Конституції України), це тлумачення можна визнати таким, що не відповідає дійсності. У літературі зазначалось, що у законодавстві під страйком слід розуміти не тільки тимчасову добровільну відмову працівників від виконання трудових обов'язків (повністю або частково) з метою вирішення колективного трудового спору, а й відмову працівника чи працівників від виконання своїх трудових обов'язків для вирішення індивідуального трудового спору (Герасимова Е. Забастовка как средство защиты трудовых прав граждан // Право и

економика. - 1999. - №3. - С. 53). В останні роки широке поширення набула практика відмови працівників від виконання своїх посадових обов'язків у разі невиплати заробітної плати. Працівники в індивідуальному порядку чи колективно або відмовляються виходити на роботу і залишаються вдома, або, перебуваючи на роботі, не виконують свої обов'язки. І хоча формулювання "ті, хто працює, має право на страйк...", що міститься у ст. 44 Конституції України, застосовується до колективних трудових спорів, видається правильною точка зору про можливість його реалізації не тільки колективно, а й індивідуально. У ряді країн Заходу також піддається критиці традиційне трактування права на страйк як суто колективного права, що реалізується профспілками, трудовими колективами. Висувається нове розуміння права на страйк як індивідуального права кожного працівника самому вирішувати питання про відмову від надання трудових послуг. На Заході визнання права на страйк і допущення страйків у певних юридичне фіксованих рамках є необхідними умовами нормального функціонування суспільства. У цей час право на страйк закріплено майже в усіх промислово розвинених країнах з ринковою економікою. Воно або закріплено в Конституції (наприклад, Франція, Іспанія, Швеція), або виводиться з конституційного права на асоціацію (наприклад, ФРН, Канада, Швейцарія), або спеціально закріплено у законодавстві (США, Нова Зеландія), або спирається на загальні принципи права, зокрема на принцип "дозволено те, що не заборонено" (Фінляндія, Норвегія), або засновано на міжнародному акті (Нідерланди) (Киселев Й.Я. Цит. раб. - С. 156). Поряд із закріпленням права на страйк передбачаються також умови, що обмежують і забороняють страйки та спрямовані проти незаконних страйків.

Крім страйків, законодавством також регулюються локаути, що їх не знає вітчизняне законодавство. У перекладі з англійської термін "локаут" означає буквально "бути поза або без місця". Як соціальне явище локаут являє собою тимчасове закриття якого-небудь підприємства чи установи його власником під приводом економічних труднощів, але частіше усього у відповідь на страйковий рух персоналу (Симин А. А. Локаут в системі трудових отношений // Труд за рубежом. - 1995. - №1). Локаут супроводжується звільненням усіх найманих працівників на невизначений строк. На відміну від страйку, локаут у більшості країн не зупиняє, а перериває дію трудового договору (конфлікту) працівників, які звільняються. При цьому заробітної плати, пільг позбавляються усі працівники підприємства, установи, включаючи й тих, хто не брав особистої участі у страйку (особи, які перебувають у відпустці, хворі та ін.). В останні роки окреслилась тенденція вирівнювання правових і соціальних наслідків, що виникають внаслідок локаутів і страйків. Законність чи незаконність страйків та локаутів визначає в кожному

конкретному випадку суд. При цьому є значна специфіка, залежно від країни, відносно розподілу страйків на законні та незаконні. Є ще одна особливість: залежно від умов конкретної країни суди можуть розширити чи звужити межі законності страйку. Таким чином, регламентація страйків не зводиться до прямих заборон та придушення, а є досить гнучкою.

3. Конституційно-правовий зміст та структура права на соціальний захист.

Стаття 46 Конституція України закріплює право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Соціальне забезпечення тісно пов'язане із здійсненням соціального страхування працюючих громадян, формування й використання Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування.

Особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (ст. 253 КЗпП). Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів чи фізичної особи, працівників. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням працівникам, а в деяких випадках і членам їх сімей, умови їх надання та розміри визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

4. Соціальне забезпечення громадян. Пенсійне забезпечення. Зміст пенсійної реформи в Україні.

Соціальне забезпечення є складовою соціальної політики держави і одночасно вважається невід'ємним компонентом системи соціального захисту і соціальної роботи зокрема. Соціальне забезпечення як соціальна технологія і технологія соціальної роботи є одним із провідних напрямків роботи організацій та установ Міністерства праці і соціальної політики, важливою функцією фахівців із соціальної роботи, які працюють в управліннях соціального захисту населення — обласних, міських, районних державних адміністрацій.

Соціальне забезпечення — комплекс заходів, спрямованих на підтримку та підвищення грошових доходів населення. Правове регулювання системи соціального забезпечення проводиться завдяки Основним напрямкам соціальної політики на період до 2004 р. (від 24 травня 2000 р. № 717) і на основі законів України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" (від 1 червня 2000 р. № 1768-ІІ), "Про прожитковий мінімум" (від 15 липня 1999 р. № 966-ХІV), ряду нормативно-правових документів, зокрема, державної програми "Про подолання бідності" та ін.

Основу соціального забезпечення громадян становлять пенсійне забезпечення, система грошових допомог, адресна соціальна допомога, підвищення оплати праці. Політика збільшення грошових доходів населення здійснюється в Україні відповідно до Основних напрямів політики щодо грошових доходів населення України, схвалених Указом Президента України від 7 серпня 1999 р. № 969 (969/99).

Пенсійне забезпечення

В Україні здійснюється процес реформування у сфері пенсійного забезпечення. Головна мета пенсійної реформи — підвищення державних гарантій у досягненні більш високих соціальних стандартів.

Відповідно до Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалених Указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291 (291/98), основним змістом реформування пенсійного забезпечення є запровадження його трирівневої системи.

Перший рівень — солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка є обов'язковою і передбачає поетапну оптимізацію співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою з урахуванням тривалості страхового стажу, величини заробітної плати та демографічних показників. Для цього удосконалюється механізм коригування заробітку при обчисленні пенсій; здійснюється підвищення розміру трудових пенсій, що повинне забезпечити (якщо вони є основним

джерелом існування) рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму. Законодавство про виплату пенсій за солідарною системою постійно вдосконалюватиметься з метою поступового переходу до системи страхування.

Для цього законодавчо врегульовано порядок визначення середньомісячного заробітку для обчислення пенсій, який вираховуватиметься на підставі даних персоналізованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлення диференційованих розмірів зборів з фізичних осіб залежно від категорії працівників, яким призначаються підвищені розміри пенсії, та відшкодування Пенсійному фонду України витрат на фінансування пенсій, призначених на пільгових умовах.

Державою передбачено здійснення систематичного інформування фізичних осіб — платників збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування про дані, що містяться в їхніх облікових персональних картках. У міру запровадження цього обліку функції з призначення пенсій мають передаватись органам Пенсійного фонду України. Управління пенсійною системою здійснюється на основі партнерських відносин.

Пенсійний фонд України звільнений від не властивих йому виплат (виплат підвищень пенсій ветеранам війни, особам, які проживають у гірських населених пунктах, реабілітованим громадянам, допомоги на дітей та державної допомоги деяким категоріям пенсіонерів, пенсій державним службовцям, соціальних пенсій, виплат допомоги з догляду за самотніми інвалідами, допомоги малозабезпеченим пенсіонерам та допомоги пенсіонерам (надбавок на дітей), пенсій народним депутатам, працівникам прокуратури, суддям та донорам). В Україні є система виплати пенсій по інвалідності від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і в зв'язку з втратою годувальника із зазначених причин за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Другий рівень — система накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, запровадження якої розпочнеться в період піднесення економіки. Ця система передбачає акумулювання персоналізованої частини внесків громадян на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках та подальше інвестування цих коштів з метою одержання інвестиційного доходу. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків визначають розмір додаткової пенсії, яка виплачується по досягненні громадянином пенсійного віку разом з пенсією, що фінансується з поточних надходжень до солідарної системи. Кошти на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку є власністю застрахованої особи і передаються спадкоємцям у встановленому законодавством

порядку. Активи таких рахунків є ефективним механізмом залучення внутрішніх інвестиційних ресурсів у національну економіку, сприяють підвищенню рівня оплати праці, а це, в свою чергу, збільшує виплати з поточних надходжень до солідарної системи.

Порядок функціонування першого та другого рівнів системи пенсійного забезпечення, а також механізм переходу до обов'язкової накопичувальної системи визначається в законі "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Третій рівень — система недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян. Основою цієї системи стануть недержавні пенсійні фонди, у тому числі створені за професійними ознаками. Здійснюватиметься воно відповідно до Закону України "Про недержавні пенсійні фонди". Посилюватиметься зацікавленість громадян у довгострокових заощадженнях у недержавних пенсійних фондах. Стимулюватиметься формування професійних пенсійних фондів насамперед у галузях і на виробництвах з високим рівнем ризику втрати працездатності.

Державний нагляд і контроль за недержавним пенсійним страхуванням мають максимально забезпечити його прозорість, упевненість громадян у надійності страхування і ґрунтуватися на законодавчих обмеженнях інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів та визначеній структурі пенсійних активів.

Населення інформують про необхідність і шляхи реформування пенсійної системи, залучення до процесу реформування соціальних партнерів, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування. У країні передбачено створення інституту актуарних розрахунків під наглядом держави щодо фінансового забезпечення поточних і перспективних виплат.

5. Право на житло: конституційно-правова характеристика.

Житло - одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба людини в житлі виникає з моменту її народження, зберігається протягом усього життя і припиняється після смерті. Отож, задоволення потреби людини в житлі - дуже важливе соціальне завдання. Забезпеченість громадян певної країни житлом є одним із найконкретніших показників добробуту всього народу. Суб'єктивне право на житло - це можливість людини і громадянина мати житло у власності чи одержати його за договором найму з державного чи громадського фонду, користуватися житлом та вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації цього права у повному обсязі. Право на житло тісно пов'язане з обов'язками інших фізичних та юридичних осіб і державних органів щодо створення відповідних умов, охорони, захисту й відтворення житлових прав людини і громадянина. Конституція України покладає на державу обов'язок створювати

умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Ніхто не може бути позбавлений житла інакше як на підставі чинного закону і за рішенням компетентного суду. Реалізація людиною і громадянином права на житло здійснюється в таких формах:

1) активна діяльність суб'єкта, що потребує покращення житлових умов у процесі;
а) надання жилих приміщень; б) користування жилим приміщенням; в) участі в управлінні житловим фондом; г) здійснення експлуатації та охорони різних видів житлового фонду;

2) утримання від дій, що порушують житлові права інших суб'єктів;

3) володіння, користування і розпорядження житлом відповідно до чинних нормативно-правових актів;

4) вимоги від компетентних державних органів, громадських організацій та посадових осіб застосовувати відповідні норми житлового права і виносити справедливі індивідуально-правові рішення та домагатися їх виконання.

6. Право на достатній життєвий рівень: проблеми гарантування і забезпечення Українською державою.

Статтею 48 Конституції України передбачено: “Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло”.

Але який життєвий рівень є достатнім?

Як зазначено у статті 25 Основ законодавства України про охорону здоров'я, з метою забезпечення достатнього життєвого рівня, на основі науково обґрунтованих медичних, фізіологічних та санітарно-гігієнічних вимог держава:

а) встановлює єдині мінімальні норми заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги та інших доходів населення;

б) організує натуральне, в тому числі безплатне, забезпечення найбільш вразливих верств населення продуктами харчування, одягом, ліками та іншими предметами першої необхідності;

в) здійснює комплекс заходів щодо задоволення життєвих потреб біженців, безпритульних та інших осіб, які не мають певного Місця проживання;

г) безплатно надає медичну допомогу і соціальне обслуговування особам, які перебувають у важкому матеріальному становищі, загрозливому для їх життя і здоров'я.

При цьому медичні, фізіологічні та санітарно-гігієнічні вимоги щодо життєвого рівня населення повинні затверджуватися Верховною Радою України.

Законом України “Про мінімальний споживчий бюджет” від 3 липня 1991 р. встановлена структура набору продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що повинні забезпечувати задоволення основних

фізіологічних і соціально-культурних потреб людини, але склад споживчих кошків надано право затверджувати і не рідше ніж раз на п'ять рік переглядати Кабінету Міністрів України.

В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва життєвий рівень населення повинен визначатися також на підставі іншого соціального нормативу — межі малозабезпеченості, Закон:

про яку було прийнято 4 жовтня 1994 р. Відповідно до статті 1 цього Закону межа малозабезпеченості — це величина середньо душевого сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством. Набір продовольчих товарів і послуг для визначення величини вартості межі малозабезпеченості розробляється Кабінетом Міністрів України за участю профспілок, а зазначена величина щорічно затверджується Верховною Радою України, як правило, при затвердженні Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу цін на споживчі товари і послуги.

Вартісна величина межі малозабезпеченості з 1 січня 1998 р. була встановлена в розмірі 73,7 грн. (Законом України від 18 листопада 1998 р. вона була збільшена до 118,6 грн., проте на цей Закон Президент наклав вето, яке Верховна Рада України подолати не захотіла, і вказаний Закон відмінила).

Вказана величина повинна переглядатися в порядку, передбаченому Законом Української РСР “Про індексацію грошових доходів населення” від 8 липня 1991 р., дію якого поновлено з 22 грудня 1996 р., а через півтора роки після цього постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 663 нарешті було затверджено Порядок проведення індексації грошових доходів громадян.

Відповідно до цих нормативних актів підвищення грошових доходів громадян у зв'язку з індексацією здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, в якому офіційно опубліковано індекс споживчих цін, який обчислюється з наростаючим підсумком у разі, коли він перевищив 105 відсотків (величину порога індексації). При цьому базою для обчислення індексу споживчих цін є січень 1998 р.

Із цього визначення видно, що індексації може не бути, якщо індекс споживчих цін не перевищив величини порога індексації (матеріальна ознака), або такий індекс не було офіційно опубліковано (формальна ознака). У вересні-жовтні 1998 р., під час зростання цін і тарифів на всі споживчі товари у півтора-два рази, однією із причин якого була некомпетентність і тривала бездіяльність урядовців, населення України зрозуміло лише одне: незважаючи на наявність відповідного Закону і фактично високий індекс споживчих

цін Уряд України може офіційно опублікувати навіть інформацію про зниження цін, і населення залишиться, як кажуть в народі, при своїх інтересах..

3 грудня 1998 р. Верховна Рада України своєю постановою зобов'язала уряд України провести індексацію. Проте, 21 грудня 1998 р. Кабінет Міністрів України видав постанову № 2034 *Про індексацію грошових доходів громадян”, якою, по-перше, встановив, що Індексації підлягають грошові доходи громадян, які не перевищують величину вартості межі малозабезпеченості (у статті 5 Закону України “Про індексацію грошових доходів населення” вказано, що індексації підлягають грошові доходи громадян у межах трикратної величини вартості межі малозабезпеченості, при цьому доходи в межах величини вартості межі малозабезпеченості підлягають повній Індексації, в межах й подвійної величини — у розмірі 80%, а наступна частина — у розмірі 70%), по-друге, суттєво зменшив суму індексації за рахунок зменшення величини приросту індексу споживчих цін на величину порогу індексації (тобто на 105%).

Таким чином, Кабінет Міністрів України може ухилитися від виконання Закону весь той час. доки Конституційний Суд України за зверненням народних депутатів чи інших суб'єктів права на конституційне звернення вирішить питання про неконституційність постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 1998 р. або не дасть офіційне тлумачення Закону України “Про індексацію грошових доходів населення”, або доки Президент України — гарант прав і свобод людини і громадянина — не скасує цей акт Кабінету Міністрів України за власною ініціативою.

Поки що, за версією уряду України, якщо індекс споживчих цін становить 11.3% (на грудень 1998 р.), доплата до пенсії в 36,82 грн. становить 2,32 грн., тобто 6,3%.

У 1997 р. за показниками індексу людського розвитку (розраховується він, зокрема, на основі даних про середню тривалість життя і реальний валовий внутрішній продукт на душу населення) Україна посіла 95 місце серед 175 країн світу (у 1990 р. Україна за цим показником посідала 45 місце серед 173 країн світу). Частка витрат на харчування середньостатистичної української сім'ї у 1996 р., порівняно з 1990 р., збільшилась у 2 рази і за даними Міністерства статистики становила 57% середнього сукупного доходу.

За даними Міністерства статистики України, опублікованими в лютому 1997 р., грошові доходи населення України у 1996 р. становили 38,8 млрд. грн., а середньо душевий грошовий дохід на місяць (за даними обстеження сімейних бюджетів) — 66 гривень 76 копійок. Номінальна заробітна плата робітників і службовців за 1996 р. в цілому по галузях економіки зросла на 21,8% і становила 138 гривень в середньому за місяць. Її доларовий еквівалент збільшився з 75 доларів у грудні 1995 р. до 87 доларів у грудні 1996

р. (Соціально-демографічне становище України у 1996 році // Урядовий кур'єр. ~ 1997. — 13 лют.).

Пізніше, у червні 1997 р. Міністерство статистики України опублікувало дещо інші дані а цього ж приводу: у 1996 р. в середньому в країні сукупний дохід на члена сім'ї в місяць (за даними обстеження сімейних бюджетів) становив 107,1 грн. При цьому 14,6 млн. чоловік (28,5% населення) мали середньо душовий сукупний дохід, нижчий за межу малозабезпеченості (68,1 грн. в місяць), і лише 1,3 млн. чоловік (2,6% населення) мали такий дохід в розмірі понад 300 грн. в місяць (Скажи, скільки ти отримуєш... // Урядовий кур'єр. — 1897. — 6 черв.). Для порівняння: середньодушовий дохід в таких країнах як Танзанія, Чад, Конго, Ефіопія і Мозамбік становить близько 80 доларів США на рік; в Данії — 32 100, в Японії — 40 940, Швейцарії — 44 850 доларів США на рік; за офіційною “межею бідності” живуть понад 35 млн. американців — для сім'ї із чотирьох осіб “межа бідності” в США у 1998 р. становила 16 400 доларів на рік; понад 1,3 млрд. населення Землі живуть за межею бідності.

За “відпущених” цінах і тарифах на всі товари та послуги жорстке регулювання заробітної плати та інших доходів населення всі останні роки залишалось однією із принципових та необгрунтованих позицій Уряду України. Адже фактичне визнання робочої сили товаром є одним із економічних законів сучасного суспільства. Непідтвердження його в законах держави. як і уникнення від визнання інших економічних законів створює і надалі буде створювати підґрунтя економічної кризи, напруженість в суспільстві.

Який би не був дійсний життєвий рівень населення України, але наслідком його є, зокрема, те, що для громадян України хліб став основним продуктом споживання. Він становить 50—60% раціону, хоча в країнах Західної Європи та Північної Америки цей показник — 12—16% (В. Друженко. Осінь: час рахувати збитки // Голос України. — 1997. — 3 жовт.). Індекс купівельної спроможності населення України становить 17% від прийнятого за норму в середньому в країнах Європи.

За деякими даними, в 1990 р. за межею бідності в Україні перебувало 11% населення (в цілому по СРСР — 20—25%). На сьогодні за цю межу в Україні зробило крок, за різними даними, від 20 до 37% (зокрема, за даними Світового банку — 33%). Таким чином, близько третини населення країни не має шансів подолати бідність легальним шляхом. Частка видатків на харчування (без урахування алкогольних напоїв і тютюнових виробів) становить в Україні в середньому 65% (для порівняння; в США — 9%, Польщі — 30%, Індії — 56%). За іншими даними, середньодобове приймання калорій зменшилося з 3,517 кілокалорій на душу населення у 1989 р. до 2,860 у 1993 р. А

відповідно до встановленої межі малозабезпеченості на кожную особу передбачено лише 4 грами риби на день і одне яйце на два дні. (В. Корольок. Л. Коханець. Межа малозабезпеченості: яйце на два дні. Мінімальна зарплата — яйце на тиждень // Голос України. — 1997. — 22 серп.). Все це є нічим іншим як свідомим прихованим голодом.

Є й протилежні думки. Наприклад, за даними анкетування більш як 10 тис. громадян України, проведеного в 1997 р. через сім республіканських газет за анкетною, розробленою академіком М.Амосовим, «вже зароджується середній, за нашими мірками, клас — машина, квартира, дача, дохід більше 500 грн. Таких майже чверть».

7. Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування: проблеми практичної реалізації.

Доступ до медичної допомоги

Система охорони здоров'я України на сьогоднішній час має багато проблем, які заважають як пацієнтам, так і самим лікарям.

Конституція України гарантує усім громадянам, іноземцям та особам без громадянства, які живуть на території України, безоплатну медичну допомогу. Найбільшу частину медичних закладів на Україні складають державні та комунальні медичні заклади.

Практика показує неефективність цієї системи, і це на практиці порушує права людини на доступ до медичної допомоги. Держава не має можливості забезпечити фінансування якісної та дійсно безоплатної медичної допомоги. Стан багатьох, особливо протитуберкульозних, лікарень дуже поганий. Фінансування не вистачає навіть на ремонт приміщень.

Деякі медичні заклади намагаються вирішити проблему своєрідним шляхом, примушуючи пацієнтів платити «благодійні внески». Наприклад, у випадках здавання речовин для аналізу медичні працівники просять здати гроші для лабораторії. Під час надання стаціонарної допомоги у багатьох випадках просять сплатити благодійний внесок. Без оплати цього внеску відмовляються надавати медичну допомогу чи виписувати зі стаціонару, надавати медичну документацію. Оскільки ці гроші документуються як «благодійний внесок» наданий пацієнтом добровільно, вже не можна повернути ці гроші як незаконно сплачені.

Також розповсюджена практика, коли пацієнт, який лікується у стаціонарі, купує сам всі необхідні ліки та медичне приладдя, а також приносить до лікарні свої постільні речі й посуд. Мали місце випадки, коли пацієнту надавали список ліків та перев'язувальних засобів, які значно перевищували дійсно необхідний обсяг. Куди застосовувались ці медикаменти — пацієнти з'ясувати не змогли.

У правозахисні організації надходили заяви про те, що іноді люди не можуть отримати необхідну медичну допомогу у стаціонарах державних та комунальних медичних закладів, поки не сплатять гроші лікарю. У випадках, коли людині необхідно термінове хірургічне втручання, така відмова у наданні медичної допомоги без оплати може привести до трагічних результатів.

Юридичний парадокс: на території АР Крим діє державна програма «Здоров'я кримчан» щодо надання безкоштовно деяких медичних послуг, які згідно з діючим законодавством повинні надаватися безкоштовно у будь-якому випадку.

У багатьох випадках державні заклади не можуть забезпечити обстеження та лікування, що потребують використання сучасного обладнання, як, наприклад, УЗІ, комп'ютерна томографія. Такі послуги можна отримати лише за плату. У результаті велика частина населення, особливо пенсіонери та мешканці сільських районів, через низькі доходи не має доступу до належного обстеження та лікування. Спроби місцевих управлінь охорони здоров'я встановити квоти на використання такого обладнання щодо соціально вразливих груп ведуть до зростання корупції. Звернення до правозахисних організацій та анонімне анкетування Сімферопольської благодійної організації «Подолання» свідчать, що скарги на порушення права на безоплатну медичну допомогу складають чи не найбільшу частину скарг щодо порушень прав людини у галузі охорони здоров'я. Співбесіди з заявниками та результати анкетування показали, що більшість опитаних впевнена у неможливості бюджетного фінансування належної медичної допомоги и готова оплатити медичні послуги, коли вони будуть якісними.

Право на вибір лікаря та закладу охорони здоров'я

Дотримання цього права в умовах бюджетної медицини вступає в конфлікт з нормативами, завантаженістю і оплатою праці лікарів та медичних сестер. Тарифні сітки і штатні розклади лікувально-профілактичних установ формуються за територіальним принципом, що дістався у спадок від радянської системи прописки: розрахунок робиться за кількістю людей, зареєстрованих на певній території. Тому відтік пацієнтів від малокваліфікованого лікаря (наприклад, дільничного терапевта) до фахівця, який має високу кваліфікацію, і з одного лікувального закладу до іншого призводить до збільшення завантаженості частини лікарів і медичних установ, при цьому ніяк не позначаючись на збільшенні їх заробітної плати та фінансування медичної установи.

Тому, коли пацієнт пише заяву про зміну лікуючого лікаря, він нерідко отримує відповідь від головного лікаря, що такої можливості немає, оскільки всі лікарі гранично завантажені. У багатьох областях поширена незаконна практика, коли у пацієнта

перевіряють місце реєстрації у паспорті та, у разі якщо він не зареєстрований в даному районі, йому відмовляють у наданні медичної допомоги.

Звичайна заява на ім'я головного лікаря медичної установи, медичний працівник якого відмовляє у наданні медичної допомоги, з посиланням на чинне законодавство України щодо праву вибору лікаря та медичної установи зазвичай призводить до вирішення конфлікту.

Право на зберігання конфіденційності

У Основах законодавства України про охорону здоров'я вказано, що «пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні». 27 квітня 2007 року до статті 39-1 було внесено доповнення про заборону «вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта».

Незважаючи на те, що дане право чітко визначено законодавством і передбачена відповідальність за його порушення, в багатьох ситуаціях воно порушується.

Так, наприклад, у багатьох лікувальних установах можна дізнатися медичну інформацію про будь-яку особу, зателефонувавши лікарю від її імені або отримавши її медичні документи в реєстратурі лікарні, представившись пацієнтом.

Після винесення Печерським районний суд м. Києва у липні 2006 року рішення про те, що вимога надавати інформацію про діагноз особи за місцем роботи порушує основні конституційні права, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство праці та соціальної політики, Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань прийняли спільний наказ № 774/438/207-ос/719 від 24.11.2006 року про внесення змін до тексту Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності, з зазначенням: «Діагноз первинний, діагноз остаточний і шифр МКХ-10 вносяться виключно за письмовою згодою хворого. В іншому випадку первинний і остаточний діагнози, а також шифр МКХ-10 не вказуються».

Звернемо увагу, що заборона стосується не тільки діагнозу, але і його шифру, оскільки використовуючи інформаційні технології, з'ясувати, що означає той чи інший шифр, не становить труднощів.

Однак у багатьох випадках лікувальні установи продовжують вказувати дану конфіденційну інформацію в лікарняних листках. Робиться це, перш за все, через вимоги працівників фондів соціального страхування вказувати діагнози. Вони висувають до лікарень та поліклінік претензії у випадку, якщо отримують до оплати листки непрацездатності без проставлених діагнозів. Незважаючи на те, що такі вимоги

незаконні, на практиці такий тиск поширений, і лікарі вважають за краще не ускладнювати собі життя і вписують діагноз, грубо порушуючи законодавство і права своїх пацієнтів. Ось лише один з багатьох прикладів того, до чого призводять дані порушення:

Пацієнтка Т. успішно пройшла курс лікування від туберкульозу, після чого повернулася на роботу. Секретар установи, де працювала Т., дізналась про її діагноз із лікарняного листа і повідомила його іншим співробітникам, які створили Т. нестерпні умови і змусили її звільнитися.

У цій ситуації частина лікувальних установ знаходить наступне рішення. Перед видачею листка непрацездатності пацієнта просять написати свою згоду на внесення діагнозу. Однак такі дії також є невірними і порушують право на конфіденційність. Якщо в 99% випадків пацієнти приносять на роботу лікарняні листи з діагнозом, а 1% – без такого, то цей 1% викличе нездорову цікавість і ще більші побоювання, ніж у наведеному вище випадку.

Листки непрацездатності без записаного в них діагнозу повинні стати нормою, а з проставленими на письмове прохання хворого діагнозами – виключенням з правил. Саме тому спільний Наказ не наказує брати з пацієнтів письмову згоду, а дозволяє у виняткових випадках вписувати діагноз, якщо пацієнт сам висловив таке бажання і написав згоду. Крім того, у випадках, коли не ставлять діагноз, ставлять шифр захворювання, що також не є вірним.

Нерідко право на конфіденційність порушується і внаслідок недбалого зберігання медичної документації. За повідомленнями пацієнтів, у низці лікарень і поліклінік Сімферополя результати аналізів складаються на один стіл, звідки працівники відділень (а то й самі хворі) вибирають «свої» аналізи. Однак таким чином результати стають доступними також для сторонніх людей. Іноді пацієнту (або його родичам) пропонують самому проглянути всю стопку лабораторних висновків, щоб знайти свої дані.

Пацієнтка Г. проходила лікування в гінекологічному відділенні. Її історія хвороби, що лежала на столі в ординаторській, стала доступна лікарю сусіднього відділення, якого Г. знала особисто і категорично не хотіла, щоб той був проінформований про її діагноз.

Часто порушення конфіденційності стосуються інфекційних хвороб, в тому числі і ВІЛ. Розкриття такої інформації веде до важких наслідків для пацієнта, для його життя в суспільстві, впливає на його соціальні відносини, роботу, навчання. Іноді медичні працівники навіть вважають, що, розголошуючи інформацію, вони надають користь

суспільству, попереджаючи інших про небезпеку зараження. Часто ж це стається необдуманно в розмові.

Слід відзначити, що джерелом розголошення (цілеспрямованого або випадкового) конфіденційної медичної інформації частіше є середній та молодший медичний персонал і рідше лікарі, які краще поінформовані про відповідальність за такі дії. Проте стаються випадки, коли лікарі розголошують інформацію про пацієнтів родичам пацієнтів або адміністрації навчального закладу, де навчається пацієнт, намагаючись через них натиснути на прийняття рішення про лікування.

Так, мати забрала неповнолітнього пацієнта з дитячого хірургічного відділення, відмовившись від операції. Лікар відділення наполягав на операції, яку вважав необхідною за життєвими показниками, однак не пояснив матері, чому він дійшов такого висновку. Намагаючись вплинути на рішення матері, він зателефонував до школи, де навчається дитина, розголосив її діагноз і зажадав не допускати дитину до навчання і змусити її батьків повернути дитину в лікарню. Мати пацієнта звернулася до юристів правозахисної організації, які розібралися в ситуації і роз'яснили їй можливі наслідки відмови від хірургічного втручання, після чого вона змінила рішення.

Право на доступ до медичної інформації

Порушення права на доступ пацієнтів до інформації про стан свого здоров'я залишається одним з найпоширеніших у галузі охорони здоров'я. Після проходження лікування пацієнт часто не може отримати медичну карту, де записана історія його хвороби і повне лікування, а також медичні документи, що стосуються окремих процедур.

Медичні працівники у цих випадках послуговуються такими аргументами:

1) пацієнт, не будучи медичним працівником, не зможе зрозуміти інформацію, що йому надається (при цьому ігнорується та обставина, що їхнім обов'язком є надати пацієнту інформацію доступною йому мовою);

2) знання діагнозу і всіх подробиць лікування можуть зашкодити пацієнтові, а в певному випадку становити небезпеку для його життя (ігнорується необхідність повідомлення інформації в делікатній формі);

3) у лікаря немає часу пояснювати кожному пацієнту всі деталі, які йому нібито все одно не потрібні, і надавати відповідну документацію.

Крім того, іноді лікарі вважають, що медичною інформацією є довідка або виписка про історію хвороби, а все інше, як, наприклад, медична карта, рентгенологічні знімки, дані томографічних досліджень і т. ін. не є медичною документацією.

Крім того, частина 3 статті 285 Цивільного кодексу України та стаття 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я (частина 4) надає лікареві право обмежувати

інформацію, якщо вона може погіршити стан здоров'я особи або здоров'я її батьків, опікунів, зашкодити процесу лікування. При цьому лікарям надається можливість самим визначати небезпеку інформації і дуже часто таке визначення не має розумного обґрунтування.

Практика показує, що саме приховування медичної інформації, а не її відкритість для пацієнта в більшості випадків може завдати шкоду.

Громадянка К. проходила обстеження за фактом погіршення зору. При цьому їй не оголосили ані остаточний діагноз, ані лікування, яке їй було призначено. К. вирішила, що оскільки їй не повідомляють інформацію, то найближчим часом вона втратить зір. У результаті сильних моральних переживань К. зробила спробу суїциду. Після того, як їй врятували життя, вона звернулася до іншої лікувальної установи, де пацієнтам надається вся інформація. К. пройшла повноцінне лікування і повністю відновила зір.

В іншому випадку пацієнтці М. перед операційним втручанням не була надана детальна інформація про майбутнє лікування, ризики і т.д. Лікарі обмежилися формальним отриманням підпису пацієнтки про згоду на лікування на 2-й сторінці медичної карти. Після смерті пацієнтки її родичі оскаржили цю формальну «усвідомлену» згоду і добилися дисциплінарного покарання медичних працівників. ¶

Права людини у галузі психіатричної допомоги

У листопаді 2009 року Міністерство охорони здоров'я України представило статистичні дані, які свідчать, що 1,17 мільйона (2,5%) жителів України зверталися за допомогою до лікарів-психіатрів. Із загальної кількості зареєстрованих пацієнтів з психічними розладами 58,6% складають особи працездатного віку, 19,4% – діти та підлітки. При цьому Міністерство охорони здоров'я зазначило, що поширення психічних розладів постійно зростає.

Контингент інвалідів унаслідок психічних захворювань з 2000 року зріс на 18,7% і наприкінці 2009 року склав 593,8 на 100 тисяч населення. На думку фахівців-психіатрів, реальна кількість людей, які потребують психіатричної допомоги, в дійсності може значно перевищувати зазначені вище цифри. Це відбувається тому, що пацієнти з психічними розладами уникають звернення до лікарів, оскільки це загрожує поширенням інформації про їх захворювання і стигматизацією в суспільстві. В інших випадках це викликано недовірою до лікарів і страхом бути піданими примусовому лікуванню.

У будь-якому випадку відстежується збільшення кількості людей з психічними захворюваннями в Україні і порушення прав цих людей, пов'язані з особливостями психічних захворювань.

У законодавчій базі України, яка визначає обсяг прав хворих з психічними захворюваннями, відбулися прогресивні зміни. Розлади психічної діяльності на Україну визнаються відповідно до Міжнародної статистичної кваліфікації хвороб, травм і причин смерті.

Закон України «Про психіатричну допомогу», який є основним нормативно-правовим актом, що регулює правовий статус осіб, які страждають психічними захворюваннями, визначає широкий обсяг прав цієї групи пацієнтів. Одним із серйозних змін у законодавстві України є норма, яка вказує, що «діагноз психічного розладу не може базуватися на незгоді особи з діючими в суспільстві політичними, моральними, правовими, релігійними, культурними цінностями, або на будь-яких інших підставах, безпосередньо не пов'язаних зі станом його психічного здоров'я».

З усіх, визначених чинним законодавством України прав, можна відзначити наступні, з порушеннями яких стикаються люди, які страждають психічними захворюваннями.

Отримання інформації про свої права

У силу особливості хвороб, пов'язаних з психічними розладами, у цієї групи пацієнтів часто виникають проблеми зі сприйняттям інформації. В умовах, коли медичні установи часто не можуть надати доступну, повну і зрозумілу інформацію для загальних груп хворих, вимога надати таку інформацію особам з психічними розладами є практично нездійсненною. Це одна з причин обмеження доступу осіб з психічними захворюваннями до медичних послуг, особливо, коли у них немає близьких родичів, які можуть їм допомогти. У деяких випадках медичні працівники зовсім відмовляються давати пацієнтам з психічними захворюваннями інформацію про можливі медичні послуги, пояснюючи це тим, що вони не здатні сприймати інформацію. На жаль, ці пацієнти не завжди можуть поскаржитися на таке ставлення і домогтися реалізації даного права.

Примусові огляд і госпіталізація

Закон «Про психіатричну допомогу» передбачає проведення лікарем психіатричного огляду особи без її дозволу чи без дозволу його законного представника, за заявою родичів чи інших осіб, де вказані обставини, що свідчать про необхідність такого огляду. При цьому лікар може зробити це на підставі усної заяви. Огляд може робитися відразу після надходження заяви, якщо є обґрунтовані припущення, що дії цієї особи можуть становити реальну небезпеку для нього самого або для оточуючих, а також у разі, якщо він не може задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, що забезпечує його нормальну життєдіяльність.

У даному випадку закон не вимагає, щоб заява про психіатричний огляд мала будь-які підтвердження і докази, що свідчать про передбачувану небезпеку нерозумної поведінки особи, яка оглядається. Вимоги до такої заяви досить розмиті. Це дає можливість для зловживань при проведенні таких оглядів. Мали місце випадки, коли примусовий огляд проводився за заявою сусідів або родичів, коли їх не влаштовувало поведінка цілком здорової людини і вони вимагали його примусового огляду. При цьому часто були відсутні будь-які розумні підстави для такого огляду. І навпаки, у випадках, коли дії людини, явно психічно неадекватного, відверто уявляли загрозу для оточуючих і для неї самої, у проведенні огляду відмовляли.

Питання про надання примусової амбулаторної психіатричної допомоги, згідно з Законом, вирішується судом за місцем проживання особи, якщо її обстеження або лікування можливе тільки в стаціонарних умовах та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, коли вона робить або має намір вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї самої або оточуючих, і якщо вона не може самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує його життєдіяльність.

При цьому закон дозволяє застосовувати заходи фізичного обмеження або ізоляції особи з психічним захворюванням за призначенням не тільки лікаря-психіатра, а і будь-якого іншого медичного працівника. Однак у випадку госпіталізації без згоди особи протягом 24 годин її повинна оглянути комісія лікарів-психіатрів для прийняття рішення про доцільність госпіталізації. У випадку, якщо госпіталізація представляється доцільною, представник психіатричного закладу протягом 24 годин направляє до суду заяву про примусову госпіталізацію особи разом з висновком комісії лікарів-психіатрів.

На практиці, у випадках примусової госпіталізації пацієнта змушують підписати форму добровільної згоди на госпіталізацію та лікування, яка зазвичай не містить необхідної для прийняття такого рішення інформації про лікування, ризики і можливі альтернативні форми лікування. У випадках, коли пацієнта представляють законні представники, закон дозволяє приймати рішення без урахування думки самого пацієнта, достатньо згоди представників. У результаті, в багатьох випадках рішення про надання психіатричної допомоги та госпіталізації приймається лікарями довільно, без згоди пацієнта і розгляду судом питань необхідності такого втручання у життя пацієнта.

У Підволочиському районі Тернопільської області медичний працівник самотійно поставив своєму близькому родичеві С. діагноз «маніакально-депресивний синдром» і видав направлення на стаціонарне лікування в Тернопільську обласну лікарню, для того, щоб отримати можливість розпоряджатися майном цього родича. У результаті С. провів 5

днів у психіатричній лікарні, поставлений йому діагноз не підтвердився. Розглядається питання про притягнення лікаря до кримінальної відповідальності.

У даному випадку потерпілий від необґрунтованого призначення примусового лікування зміг через кілька днів вийти з психіатричної лікарні і домогтися спростування діагнозу. У багатьох інших випадках таким пацієнтам доводиться проходити весь курс призначеного лікування, яке при невиправданому призначення може мати серйозні і незворотні наслідки для здоров'я.

Так, мешканка м. Любомиль Волинської області В., 1958 року народження, не мала жодних проблем з психічним здоров'ям протягом всього життя. Будь-яких причин говорити про її неадекватну поведінку, яка б загрожувала її власному здоров'ю або здоров'ю оточуючих, порушень громадського порядку не було. Після смерті матері 20 квітня 2006 року вона за заповітом матері отримала у спадщину будинок. 12 червня 2006 року її сестра П. і її племінник примусово відвезли В. до Волинської обласної психіатричної лікарні № 1, де за заявою П. її госпіталізували і лікували протягом тридцяти днів. Свого дозволу на госпіталізацію, стаціонарне лікування і лікувальні процедури В. не давала. Незважаючи на це, лікарі діагностували у пацієнтки «хронічний маячний розлад» і почали проводити лікувальні процедури.

Залишатися в лікарні В. не хотіла, намагалася отримати доступ до телефону і викликати співробітників міліції, щоб її звільнили. Доступу до телефону вона не отримала, з лікарні її не випустили і вона була змушена залишатися в лікарні.

Другого разу, 24 квітня 2009 року, П. запросила 2-х міліціонерів і двоюрідного брата і примусово відвезла В. у Волинську обласну психіатричну лікарню № 1, де В. госпіталізували, повторно поставили діагноз «хронічний маячний розлад» і призначили лікування без згоди В. В історії хвороби був підроблений підпис В. про її згоду на лікування. В. подала заяву про компенсацію моральної і матеріальної шкоди до психіатричної лікарні, однак вона тепер не живе в своєму будинку, постійно відчуває почуття страху, побоюючись, що її можуть знову своєвільно госпіталізувати.

Відсутність достатніх гарантій від зловживань призводить до того, що останнім часом з'явилися приклади використання призначення примусового психіатричного лікування та приміщення в психіатричну лікарню як репресивного заходу.

Так у випадку з керівником громадської організації «Рух прокуратура Вінниччини без корупції», заступником голови незалежної профспілки «Трудящі» Андрієм Бондаренком прокуратура Вінницької області чотири рази зверталася до суду з проханням призначити примусове обстеження Бондаренка. За заявою прокуратури лікарі психіатричної лікарні також просили суд про проведення примусового обстеження

Бондаренка, необхідність такого обстеження вони обґрунтували тим, що він неодноразово звертався із скаргами до правоохоронних та судових органів області. Раніше у Бондаренка жодних проблем з психічним здоров'ям не виникало. Щоб підтвердити те, що він психічно здоровий, Бондаренко тричі проходив амбулаторне психіатричне обстеження і представив довідки, що у нього немає психічних захворювань. Незважаючи на це, 29 жовтня 2010 апеляційний суд Вінницької області прийняв рішення про примусове стаціонарне обстеження Бондаренко А. у психіатричній лікарні, посилаючись на висновки, що у Бондаренка наявне «загострене усвідомлення своїх особистих прав і войовнича, нагальна готовність відстоювати їх неадекватними способами». Це рішення Бондаренко А. оскаржив до Вищого касаційного суду. По справі відкрите провадження, але рішення ще не прийнято.

Попередня згода і право на відмову від лікування

Право на усвідомлену згоду і право на відмову в будь-який час від застосування методів діагностики та лікування чи медичних засобів обмежене можливістю отримання пацієнтами з психічними захворюваннями інформації про застосування таких методів та засобів. Процедура лікування та застосування медичних засобів на практиці нічим не регулюється.

17 травня 2007 року до Закону «Про психіатричну допомогу» була введена норма щодо письмової згоди пацієнта при наданні психіатричної допомоги. Однак закон обумовлює необхідність усвідомленої згоди у випадках, коли методи діагностики і лікування та медичні засоби представляють підвищений ризик для здоров'я особи, якій надається психіатрична допомога. Дана норма суперечить правилу отримання усвідомленої згоди при будь-якому медичному втручанні. Крім того, ступінь ризику в таких випадках визначають самі лікарі і, відповідно, виникає ризик, що рішення буде прийняте довільно і медичне втручання становитиме небезпеку для здоров'я пацієнта.

Право на безкоштовну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням психіатричної допомоги

Державна система в даний час не в змозі забезпечити вказане вище право. У медичних установах передбачена штатна посада юриста. У його обов'язки входить представлення інтересів установи, але вони не надають (і не можуть надавати через конфлікт інтересів) юридичну допомогу пацієнтам.

У державному бюджеті передбачена оплата адвокатам правової допомоги у випадках, коли відповідно до закону держава повинна надати безкоштовну юридичну допомогу. Система безоплатної правової допомоги обмежується лише захистом від

кримінального обвинувачення, а з питань надання медичної допомоги особам з психічними захворюваннями безкоштовна юридична допомога найчастіше не надається.

8. *Конституційно-правові засади права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.*

Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є фундаментальним правом людини і громадянина. У Стокгольмській декларації з навколишнього середовища, прийнятій

16 червня 1972 р., уперше закріплено право на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє проводити гідне і процвітаюче життя. У Декларації В Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, прийнятій 14 червня 1992 р., закріплено право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою.

Законодавство України передбачило це право як одне з основних конституційних прав людини і громадянина. Згідно зі ст. 50 Конституції України, "кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди".

Згідно зі ст. 298 Цивільного кодексу України, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Натомість, це означає, що особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою, тому вона не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як особисте немайнове право, належить кожній фізичній особі і ним вона володіє довіку.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля базується на взаємодії людини і навколишнього природного середовища. Людина може зазнавати негативного впливу від прояву техногенної або природної небезпеки, тому вимагає державного захисту.

Зміст цього права безпосередньо пов'язаний із розумінням і характеристикою безпечного довкілля. Юридичними критеріями цього визначення є нормативи екологічної безпеки:

- гранично допустимі концентрації забруднених речовин у навколишньому природному середовищі;
- гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;
- гранично допустимий уміст шкідливих речовин у продуктах харчування.

9. Право на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя, з питань, що стосуються довкілля (Оргуська Конвенція СЕК ООН, 1998, ратифіковано Україною 1999).

Екологічні права належать до основних конституційних прав людини, вкрай важливим є право на одержання достовірної інформації про стан довкілля, а також право на участь у прийнятті екологічно важливих рішень. Українське законодавство і міжнародні конвенції, ратифіковані Верховною Радою України, надають широкі можливості в реалізації даних прав.

У червні 1998 року в м. Оргусі (Орхус, Данія) відбулася Четверта Конференція міністрів "Навколишнє середовище для Європи", де була підписана 35 державами, в тому числі Україною, Конвенція "Про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища".

В Конвенції дано широке поняття екологічної інформації, яке охоплює не тільки стан складових навколишнього середовища: повітря, вода, ґрунти, ландшафт, біологічні різновиди, включаючи генетично видозмінені організми; а і політику, законодавство, плани та програми в цій сфері, дані економічного аналізу; стан здоров'я та безпеки людей, умови їх життя. Інформацію можна отримати не доводячи своєї зацікавленості в її отриманні, і у формі, в якій вона запитується, але не пізніше як через 4 тижні.

В Конвенції визначені підстави для відмови у наданні інформації, якщо її оприлюднення може негативно вплинути на конфіденційність діяльності державних органів, міжнародні стосунки, національну оборону або державну безпеку.

В тих випадках, коли виникає загроза для здоров'я людини або навколишнього середовища в результаті людської діяльності або внаслідок природних явищ, вся інформація, яка б могла дати можливість громадськості вжити заходів до запобігання або зменшення шкоди, повинна поширюватись негайно.

Конвенція містить чимало демократичних положень щодо доступу до екологічної інформації, участі в прийнятті рішень, які можуть впливати на стан навколишнього середовища.